

Kojève, Hegel és a történelem vége*

Alexandre Kojève – vagy eredeti nevén Alekszandr Vlagyimirovics Kozsevnyikov – 1902-ben született az orosz arisztokrácia és nagypolgárság, a régi és a modern orosz elit lakóhelyén, a moszkvai Arbat negyedben, jómódú kereskedőcsaládban.

A történelem először hároméves korában keresztezte az útját, amikor az orosz–japán háború idején a mandzsúriai Mukden közelében édesapját, aki tűzértisztként szolgált, halálos találat érte. A világtörténelemmel való igazi találkozására azonban csak a bolsevik forradalom idején került sor. 1918-ban letartóztatják, mert szappant árult feketén, kis híján kivégzik, mégis kommunista lesz, ott és akkor, mint utolsó interjújában, nem sokkal halála előtt – 1968-ban, egy másik „forradalom” kellős közepén – bevallotta.¹

Nem elvi alapon azonosult a kommunizmussal – ahhoz még túl fiatal volt, és különben is a fehérek vagy legalábbis a semlegesek között lett volna a helye –, hanem gyakorlati alapon. Egy új történelmi realitást fogadott el, egy sikeres forradalmat. Saját börtönbeli tapasztalata – összeköttetéseinek köszönhetően szabadult meg a biztos haláltól – csak még inkább meggyőzte arról, hogy a terror és a formális jogot sutba dobó diktatúra mennyire fontos, lényegi elemei a sikernek. A fiatal Lukács, szintén 1918-ban, majd egy teljesen más, de önmagát szintén elsősorban a történelmi sikerrel legitimáló kontextusban a prekritikai korszakát élő Bretter György hasonlóképpen döntött.²

* A nagyváradai Partiumi Keresztény Egyetem Filozófia Tanszékének 2006. május 31-i tudományos ülészakán elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ Vö. Gilles Laponge: Entretien avec Alexandre Kojève. *La Quinzaine littéraire*, no. 53, 1968. július 1. Újraközzölve a lap 500., 1988. január 1-i számában.

² Vö. Lukács György: *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* [1918]. Lásd erről Bretter György: Adalékok Lukács György életművének értelmezéséhez. In uő: *Itt és mást. Válogatott írások*. Kriterion, 1979, 315. sk. Bretter 1949 és 1965 közötti korszakát eddig még senki sem dolgozta fel. Bár ebben az időszakban tudtommal csak újságcikkeket publikált, nem volna érdektelen ezekkel a szövegekkel, különösen a kolozsvári *Igazságban* 1956 és 1958 között megjelent írásaival megismerkedni. Amikor 1977-ben, halála előtt fél évvel, az olasz kommunisták demokrácia és diktatúra közötti vergődéséről beszéltem neki, egy adott pillanatban megjegyezte: „Semmiféle demokráciát, semmiféle pluralizmust nem akartunk. Diktatórikus hatalmat akartunk.” (Bretter és a tanítványok. Molnár Gusztávval beszélget Törzsök Erika. *Kellék*, 23 (2003), 25.) Ez a hirtelen replika mintha öncélúnak mutatná a diktatúrát, de valószínűleg a korai Bretternél is arról lehetett szó, hogy a diktatúra és a terror csupán a kommunizmus történelmi sikerét garantáló eszköznek számított.

Nem hiába mondta azonban a titokzatos Kojève-ről Allan Bloom, Leo Strauss amerikai tanítványai között egy valóságos „európai”, hogy ő „a huszadik század legintelligensebb marxistája”.³ Annyira azért nem vitte túlzásba az azonosulást, hogy ott is maradjon Szovjet-Oroszországban, bár kétségtelen, hogy feltétlenül lojális maradt mind hazájához, mind pedig annak rendszeréhez, úgy is, mint filozófus, és – amikor már úgy vélte, hogy filozófusként nincs többé dolga – úgy is, mint magas rangú európai bürokrata és KGB-ügynök.⁴

Kojève 1920-ban – Lengyelországon keresztül, eléggé kalandos körülmények között – hagyta el Oroszországot, és Németországba költözött, hogy folytathassa egyetemi tanulmányait, amire burzsoá csemeteként a forradalmi Oroszországban nem volt semmi esélye. 1921-ben beiratkozott a heidelbergi egyetemre, ahol többek között Jasperszel került közelebbi kapcsolatba. 1926 januárjában Vlagyimir Szolovjev vallásfilozófiáját bemutató értekezését elfogadva a filozófia doktorává avatták.⁵

1926 végén, 24 éves korában Párizsba érkezik, remélve, hogy Franciaországban „új hazára lelhet”, mint egy 1933-as feljegyzésében írja. Amit persze, jegyzi meg életrajzírója, nem úgy kell érteni, hogy az „új haza”, akárcsak korábban Németország, szülőhazája, vagyis Oroszország helyébe léphetett volna.⁶

Alig 31 éves, amikor 1933-ban egy véletlennek köszönhetően felcsillan számára a lehetőség, hogy igazi hírességgé váljék. A szintén orosz származású Alexandre Koyré, a párizsi École Pratique des Hautes Études professzora a kairói egyetemre megy tanítani, és felkéri ifjú barátját, hogy vegye át tőle Hegel vallásfilozófiájának szentelt kurzusát. Koyré *A szellem fenomenológiája* előtti Hegel-szövegeket elemezte, ő viszont a *Fenomenológiának* szentelte előadásait, hat teljes éven keresztül, 1933 és 1939 között. Hallgatói között a korabeli francia intelligencia krémje. Néhány név a sok közül: Raymond Quéneau (ő adja ki az előadások szövegét 1947-ben),⁷ Georges Bataille, Jacques Lacan, Raymond Aron, Maurice Merleau-Ponty, André Breton és még sokan mások. Sartre ugyan nem járt „a szeminárium”-ra, de megírta, mennyire hatott rá Kojève harmincas évekbeli felfogása.⁸

³ Allan Bloom: *The Closing of the American Mind*. Simon & Schuster, New York, 1988, 222.

⁴ Ez utóbbi vonatkozásról lásd: Alexandre Kojève, KGB spy. *New Criterion*, 1999. november.

⁵ *Religionsphilosophie Wladimir Solowjeffs*. Nyomatásban: Die Geschichtsphilosophie Wladimir Solowjeffs. *Der russische Gedanke: Internationale Zeitschrift für russische Philosophie, Literaturwissenschaft und Kultur*. I., no. 3., Bonn.

⁶ Vö. Dominique Auffret: *Alexandre Kojève. La philosophie, l'État, la fin de l'Histoire*. Bernard Grasset, Paris, 1990, 153.

⁷ Alexandre Kojève: *Introduction à la lecture de Hegel*. Éditions Gallimard, 1947. Az amerikai kiadáshoz Allan Bloom írt előszót.

⁸ Vö. D. Auffret: i. m. 238.

„A *Fenomenológia* – írja Kojève az 1933–34-es tanévről szóló összefoglalójában – valójában filozófiai antropológia. Pontosabban az ember egzisztenciális magatartásainak módszeres és teljes, a szó modern (husserli) értelmében fenomenológiai leírása [...] Ami a vallást illeti, a *Fenomenológia* nem objektív teológia, nem vallástörténet és nem a vallási érzület pszichológiája. Ez a mű a tér- és időbeli világban történelmi lényként élő ember valamennyi vallási magatartásának a fenomenológiai leírását nyújtja (mely magatartások realizálódtak is a történelem folyamán a *Fenomenológia* megjelenéséig). Ezeket a különböző vallási beállítottságokat olyan momentumoknak kell tekintenünk, amelyek megszüntetve-megőrződnek (azaz egyenként véve megszűnnek, de megőrződnek és szublimálódnak, amennyiben igaznak bizonyulnak) az ember általános magatartásában. Arról az emberről van itt szó, aki teljesen megvalósította saját lényegét, vagyis tökéletesen megértette önmagát, más szavakkal az »abszolút« filozófusról, azaz a történelem végét megelő Hegelről, aki csakis azáltal lehetett az, aki, hogy megírta *A szellem fenomenológiáját*.⁹

Nem az abszolút tudás birtokába került filozófusra, hanem a történelem végére tett utalás itt az igazán érdekes. Azaz nem az abszolút filozófus az igazán fenomenális, hanem az abszolút történelmi személyiség, aki *véghez* viszi a történelmet. Hegel ezt megírta és megírta, Jénában és Bambergben, 1806 és 1808 között. 1806. október 13-án a következőket írta Niethammer nevű barátjának: „Ma reggel láttam a császárt – ezt a világleket – a városon keresztül felderítésre kilovagolni; – valóban csodálatos érzés látni egy ilyen individuumot, amint itt egy pontra koncentrálna, lovon ülve, átfogja a világot és uralkodik rajta... Lehetetlenség nem csodálni őt.”¹⁰ Másnap, 1806. október 14-én – ez a jénai csata napja –, mint a jó öreg Tarle írja: „eldölt Poroszország sorsa”.¹¹ A precíz történész nem gondolhatott arra, hogy itt sokkal, de sokkal többről volt szó.

A szellem fenomenológiája 1807-ben jelent meg. Hegel nem írja le benne egyetlen egyszer sem Napóleon nevét, de – legalábbis Kojève szerint – az egész mű értelmezésének kulcsa mégiscsak ő. Kojève számára akkor és ott világosodott meg a *Fenomenológia*, amikor és ahol felfedezte, hogy Hegel tulajdonképpen Napóleonról beszél. Már említett, utolsó beszélgetésében azt mondja, hogy „amikor a 4. fejezetig jutottam, akkor értettem meg, hogy Na-

⁹ Alexandre Kojève : Rezumatul cursului pe anul 1933–1934. In uő: *Introducere în lectura lui Hegel*. Trad. de Ed. Pastenegeu. Biblioteca Apostrof, Cluj, 1996, 45. sk.

¹⁰ *Briefe von und an Hegel*. Leipzig, 1887, 68. Hegel 1807. augusztus 29-i levele, ha lehet, még egyértelműbb: „A német államjog-tanárok halomszámra irogatnak a szuverenitás fogalmáról és a szövetségi szerződéses értelméről. Az államjog nagy tanítója Párizsban ül.” Idézi Lukács György: *A fiatal Hegel*. Kossuth Kiadó – Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 456.

¹¹ J. Tarle: *Napóleon*. Gondolat, Budapest, 1967, 168.

póleonról van szó”.¹² Vagyis az öntudatról szóló fejezetig! Máshol, például az 1946-ban megjelent *Hegel, Marx és a kereszténység* című tanulmányában¹³ azt írja, hogy a 6., a szellemről szóló fejezet végén tűnik fel Napóleon rejtett neve. Kojève, a meggyőződéses ateista, talán az alábbi passzusban vélt rátalálni: „ez isten, aki megjelenik azok közepett, akik a tiszta tudásnak tudják magukat”.¹⁴

A magam részéről egyetlen biztos (biztosabb) *locust* jelölnék meg, ahol Napóleon mindenképpen ott van mint a történelem végét beteljesítő esetlegesség, mint az abszolút tudás nélkülözhetetlen előfeltétele. A *Fenomenológia* utolsó (8.), „Az abszolút tudás”-ról szóló fejezetének végén a következőket olvassuk: „A cél, az abszolút tudás, vagyis a magát szellemnek tudó szellem a szellemek emlékezetében találja meg útját, ahogyan e szellemek önmagukban vannak és végrehajtják birodalmuk megszervezését. Megőrzésük a szabad, az esetleges formájában megjelenő létezésük oldaláról nézve: a történelem; [a két utóbbi kiemelés tőlem – M. G.] fogalmilag felfogott organizációjuk felől nézve pedig a megjelenő tudás tudomány; a kettő együtt, a fogalmilag felfogott történelem, alkotja az abszolút szellem emlékezetét és golyotáját, trónjának valóságát, igazságát és bizonyosságát, amely nélkül élettelen és magányos volna.”¹⁵

A történelem hegeli–napóleoni, pontosabban napóleoni–hegeli vége Kojève számára modell csupán, paradigma, nem empirikus vég. Hiszen később maga Hegel mondja a világtörténet filozófiájáról szóló előadásai vége felé Napóleonnól, hogy „a népek egyénisége és érzülete, azaz vallási és nemzeti érzületük végül ledöntötte ezt a kolosszust”.¹⁶

Az úr és a szolga történelmi viszonyát a kölcsönös elismerés poszthistorikus szabadságában megszüntető államnak a *Fenomenológia* logikája szerint jogkiterjesztő világállamnak kellett volna lennie. Hegel azonban beéri a Napóleon által kétszer is elzavart és a Szent Szövetség kegyeit kereső III. Frigyes Vilmos dinasztikus nemzetállamával, a provinciális Poroszországgal. Így már egészen más értelemet nyernek a jól ismert szavak, hogy mindenki, a filozófus is, „saját korának gyermeke”, és hogy az ész „azt ragadja meg és értelmezi, ami van”. „Épp olyan örütség – írja Hegel 1821-ben, Berlinben megjelent *Jogfilozófiájában* – azt állítani, hogy egy filozófia túlléphet saját korán, mint azt mondani, hogy valaki átugorhatja a rhodoszi sziklát. Ha valóban túllép rajta, ha a világot olyannak láttatja, amilyennek lennie kell, az a világ persze létezik, de csak a saját gondolataiban, vagyis mint egy puha viasz, amelybe bármilyen képzelgés könnyedén bevésődhet.”¹⁷

¹² Idézi D. Auffret: i. m. 235.

¹³ Hegel, Marx et le christianisme. *Critique*, 1946/3–4., 339–366.

¹⁴ Hegel: *A szellem fenomenológiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 344.

¹⁵ Hegel: i. m. 415.

¹⁶ Hegel: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 740.

¹⁷ Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*. Idézi L. Auffret (i. m. 54. sk.) a francia fordítás alapján.

Amit Hegel a posztnapóleoni Németországról mondott – „Teljesen eltűnt a birodalomról szóló hazugság. Szuverén államokra hullott széjjel.”¹⁸ –, az egész Európára is érvényes volt. Ám ez azzal a lényegbevágó konzekvenciával járt, hogy a leghatalmasabb európai állam immár csak démoni örjögés formájában szólhatott bele a valódi világállamiság megalapításáért folyó küzdelembe.

1939 tavaszán, amikor a *Fenomenológia* utolsó fejezetének szentelt előadással véget ér a „Szeminárium”, az „igazi”, a fogalmilag felfogott történelem Napóleonnal már réges rég beteljesült ugyan, és az is nyilvánvalóvá vált, hogy a szuverén államokra széthullott Európa szörnyű zsákutcának bizonyult, de azt még nem lehetett tudni, hogy a napóleoni pályájára visszatérő empirikus történelem, vagyis a világszellem az esetlegesség formájában megjelenő létezése oldaláról nézve hogyan is fogja a maga birodalmát megszervezni.

A német megszállás éveit Kojève Marseilles-ben vészelte át, ahol 1943-ban befejezte *A jog fenomenológiája* című művét, amely csak halála után jelent meg. Ebben a jelentős – angol fordításban is hozzáférhető – művében elsősorban az foglalkoztatta, hogy lehetséges-e az arisztokratikus és a burzsoá jog tökéletes és végleges egyensúlya a kötelesség abszolút jogában, ami a jövő egyetemes és homogén államának – az ő felfogásában: a szocialista birodalomnak – a joga. Ez nem biztos, ugyanis az egyetemes állam, tekintettel az emberi egzisztencia véges voltára, lehet, hogy sohasem fog megvalósulni.¹⁹

„Az emberi valósággal kapcsolatban nem lehet jóslatokba bocsátkozni, tekintettel annak »szabadságára«, vagyis arra, hogy léte nem más, mint saját tevékenysége, amely bekövetkezhet vagy nem egy meghatározott időn belül, közelebből az alatt az idő alatt, ameddig az emberi történelem tartani fog.”²⁰

Ehhez a mondathoz Kojève a következő figyelemre méltó jegyzetet fűzi: „»Lehetséges« az, ami szükségképpen megvalósul a végtelen időben; lehetetlen az, ami sohasem fog megvalósulni. Egy bizonyos véges idő alatt egy entitás az egyszerű »lehetőség« állapotában maradhat, ami csak annyit jelent, hogy nem valósult meg egy adott idő alatt, de szükségképpen megvalósul a végtelen időben, ha azt a maga egészében tekintjük. De az emberi valóság [*la réalité humaine*] lényegileg *véges*. A »lehetséges« fogalma itt tehát nem érvényes. Ami nem valósul meg a (véges) történelem folyamán, soha nem fog megvalósulni, mert a történelem vége után már nem lesz semmilyen emberi. De nem mondhatjuk azt, hogy ez vagy az »lehetetlennek« bizonyult, csak azért, mert egy *véges* idő alatt nem valósult meg. De azt sem lehet mondani, hogy ami e véges idő alatt megvalósul, az »lehetséges« volt, hiszen ez utóbbi *per definitionem* nem rendelkezhetett végtelen idővel ahhoz, hogy megvalósulhas-

¹⁸ Hegel: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. 1d. kiad. 745.

¹⁹ Vö. Alexandre Kojève: *Esquisse d'une phénoménologie du Droit*. 1980, 574.

²⁰ I. m. 574. sk.

son. Az emberi valóság tehát nem egy »lehetőség« (képeség) megvalósulása (aktualizációja); az a valóság pedig, amely nem előfeltételez valamilyen lehetőséget, az aktus, amely nem aktualizál valamilyen képességet [*puissance*], nem más, mint szabad valóság, cselekvő szabadság [*une acte de liberté*], a valóságos cselekvő szabadság. Az emberi valóságot csak utólagosan lehet levezetni. Azaz csak megérteni vagy megmagyarázni lehet, de nem előrelátni. Megérteni vagy megmagyarázni pedig a dialektika révén lehet, ahol a tézis megelőzi az antitézist, mely előfeltételezi azt, és ahol a szintézis integrálja mindkettőt, miután azok megvalósultak.”²¹

Itt lényegében Kojève ugyanazt mondja, mint Hegel *A szellem fenomenológiája* már idézett utolsó mondatában. Azzal a lényeges különbséggel, hogy ő mint „magát szellemnek tudó szellem” mégsem juthatott el – akkor még! – az abszolút tudáshoz, mert „a szabad, az esetlegesség formájában megjelenő létezés”, azaz a történelem még nem teljesedett be. Magyarán: még nem dőlt el, hogy amibe Napóleon Európában belebukott, azt Amerika vagy a Szovjetunió fogja-e a teljes világban, azaz globálisan megvalósítani.

Ebben a felfogásban Európa már nem főszereplő, bár fontos színtere marad a rajta kívüli világhatalmak párviadalának. Kojève 1945 augusztusa végén az angolszászokkal hadilábon álló de Gaulle számára elkészített tervszerte²² szerint a francia kezdeményezésre megvalósítandó „latin birodalom”-ra csupán az a szerep hárulna, hogy semleges maradjon az Amerika és a Szovjetunió között várható világküzdelemben. Ez gyakorlatilag azt jelentette volna, hogy a Szovjetunió – a Franciaország, Olaszország és Spanyolország föderációjából álló, francia vezetésű „latin birodalom” segítségével – meg tudja akadályozni azt, hogy az Amerikából és Nagy-Britanniából, valamint annak tartozékaiból álló „angolszász birodalom” Németországot is bekebelezze, és ezzel Nyugat-Európát leválassza a szovjet hegemonia alatt álló „szocialista birodalom”-ról.

Ezt a geopolitikai játszmat a Szovjetunió és az annak szolgálatában álló Kojève látszólag elvesztette, hiszen a nyugat-európai egységesülési folyamat végül is az Amerika egyértelmű nyugat-európai hegemoniáját biztosító Észak-Atlanti Szövetség égisze alatt indult be. Mégis, amikor Kojève az ötvenes évek elején magas rangú bürokrataként – és a szovjetek ügynökeként, természetesen – a Franciaországot, Olaszországot és a Benelux államokat egy erős szupranacionális intézményrendszerrel ellátó Európai Szén- és Acélközösség, majd – 1958-tól – az Európai Közösségek (közkeletű nevén a Közös Piac) szolgálatába lépett, joggal gondolhatta úgy, hogy számára véget ért a törté-

²¹ I. m. 576.

²² Vö. Alexandre Kojève: Outline of a Doctrine of French Policy: August 27, 1945. *Policy Review*, 2004. augusztus 1. Lásd még Robert Howse: Kojève's Latin Empire. *Policy Review*, 2004. augusztus 1.

nelem, hiszen az egyesült Európa vezető politikai hatalmává az a Franciaország vált, amely az Amerikától való fokozatos eltávolodásban volt érdekelt. E politika látványos megnyilvánulásaként Franciaország (nem utolsósorban de Gaulle-nak és titkos tanácsosának, Alexandre Kojève-nek köszönhetően) 1964-ben kilépett a NATO katonai szervezetéből, és a hatvanas évek folyamán két alkalommal is megvétózta az Amerikához túl szorosan kötődő Nagy-Britannia közöspiaci csatlakozását. Az angolszász hatalmak nélküli Európa, a maga bürokratikus építkezésével, a szocialista világállam nyugati, civilizáltabb részeként Kojève számára a harciasabb és vadabb eurázsiai szocializmus fokozatos kifinomulásának a történelmi esélyét jelentette. Így 1968-ban abban a reményben távozhatt az élők sorából, hogy az angolszász kapitalizmus helyett a nyugati és keleti szocializmusok konvergenciája fogja meghatározni a beteljesülő történelem formáját.

Az emberiség szerencséjére – Hegellel szólva – „a népek egyénisége és érzülete, azaz vallási és nemzeti érzületük végül ledöntötte ezt a kolosszust”. A szovjet rendszer és a szovjet birodalom – a keleti szocializmus – összeomlott. De csak egy történelmi pillanatig tűnt úgy, hogy az amerikai hegemonia alatt megvalósuló világkormányzat és rendszere, a globális kapitalizmus a szó szoros értelmében mindenütt berendezkedhet, elhozva a történelem igazi végét, amit Fukuyama – éppen Hegel és Kojève nyomán – 1989-ben meghirdetett.²³

Mára ugyanis a másik – minden eddiginél hatalmasabb – kolosszus is inogni kezdett.

A világszellemmel valami probléma van. Vagy a világnak mint egynek nincs, nem lehet szelleme, vagy a szellemnek nincs egységes világa. A világra mint egészre irányuló hatalmi akarat újból és újból el kell hogy bukjon ahhoz, hogy a történelem újra és újra mozgásba lendülhessen. Így a történelem vége mindig csak egy újabb mozzanat a világtörténelemben, ami törvényszerűen valamilyen regresszióhoz vezet. Itt nem a fogalmilag felfogott történelem és az empirikus történelem közötti ontológiai eltérésről van szó, hanem a történelem helyes felfogásáról. A kolosszusoknak az a dolguk, hogy ledőljenek, hogy törmelékeikből tovább építkezessen a történelem. Hegel, a Napóleon bukását követő világtörténelmi regresszió reakciós filozófusa közelebb került a történelem helyes felfogásához, mint a napóleoni mozzanatot világtörténelmi folyamattá tágító marxista szocialisták és liberális kapitalisták.

Két évszázaddal ezelőtt a történelem az univerzalista, vallástalan birodalomépítésből a nemzetállam és a nemzeti érzület különösségébe „lépett vissza”. Ma az egyaránt a felvilágosodás örökösének számító kommunista és liberális univerzalizmusból a vallási és nemzeti érzületet civilizációs érzületté emelő, de a saját civilizációnkat a többtől világosan és határozottan elhatá-

²³ Vö. Francis Fukuyama: *The End of History. The National Interest*, 1989 nyár.

roló regresszió, a civilizáció-államok megteremtése van napirenden. Ebben a világtörténelmi folyamatban Nyugat-Európa (a maga északi, keleti és déli perifériáival vagy éppenséggel azok renitensebb elemei nélkül) újból élenjáró, központi szerepet játszhat. Erről persze csak akkor lehet „abszolút” tudásunk, a szó hegeli értelmében, ha Nyugat-Európa megvalósítja a maga saját, szuverén birodalmát. Ha ez nem valósul meg, Európára immár sohasem fogunk ráismerni.